

F.

Architektura a její odraz
v hospodářských dějinách

VINCENT SEDLÁK

Sledovať interferenciu v materiálnej kultúre Slovenska znamená sledovať prínos všetkých etnických skupín, pred i po ustálení osídlenia na tomto území. Považujeme za potrebné zdôrazniť, že nám nejde o hodnotenie materiálu z hľadiska typológie a chronológie. To môže najlepšie urobiť archeolog. Historik môže archeologa iba upozorniť na momenty, ktoré mu dopomôžu vo výskumnej orientácii a v tomto zmysle sa dotkneme aj niektorých problémov predhistorického obdobia.

Z publikovaného archeologického materiálu vieme, že v hodnotení materiálu sa dá ľahšie orientovať v predhistorickom období, keď jednotlivé etnické skupiny žili hodne izolovane a mali ustálený spôsob výroby a organizáciu života. Etnicita materiálu historického obdobia spôsobuje nemalé problémy. Zatiaľ nebola tomuto problému venovaná ani v prácach historikov súhrnná a hlavne vyčerpávajúca práca. Nikto ešte nevypracoval národnostnú mapu stredovekého Slovenska do všetkých podrobností, aké historické pramene dovoľujú, rozumie sa za rámeč miestneho názvu, ktorý sa síce sám hlási ku etnicite, ale ani ten nehovorí sám za seba čo do chronológie vzniku a trvania osídlenia, ktoré svojim názvom označuje. Dôležité je to najmä preto, že v historickom období dochádza k postupnému splývaniu materiálnej kultúry, čoho príčiny tiež nie sú ešte celkom poodhalené.

Na druhej strane je pravda, že sa po tejto stránke ešte neurobil špecializovaný systematický archeologický výskum, ku ktorému sama povaha archeologického materiálu nedáva možnosť akejkolvek cieľavedomej predprípravy bez pomoci iných vedných disciplín. Tento príspevok by chcel byť podnetom k zameraniu pozornosti na známe i menej známe trendy bádania v niektorých vedných disciplínach, ktoré by mali vytvárať akýsi interdisciplinárny front. Z tohoto pohľadu by bolo veľmi dôležité riešenie niektorých substrátových problémov predhistorického osídlenia, ale hlavne zlomových období, akým nesporne bolo sťahovanie národov alebo príchod staromaďarského etnika a vytvorenie uhorského štátu.

V poslednom čase sa v oblasti jazykovedy v celej Európe venuje veľmi sústredená pozornosť v jednotlivých národných okruhoch substrátovým problémom a netreba prehliadať ani to, že výsledky týchto bádání sa dostávajú do tlače, na medzinárodné sympóziá a kongresy v rôznych podobách. V poslednom čase sa napr. silno ozývajú rôzne staroeuropeizačné tendencie, ktoré čerpajú len z jednostranných linguistických výskumov niektorého druhu pramenného materiálu (napr. vodopisného). V jednostrannosti tohoto výskumu sa zachádza niekedy až tak ďaleko, že v diskusii zaznievajú hlasy, že na archeológiu sa v tejto konfrontácii nemožno spoliehať, že jej výsledky zatiaľ neposkytujú až takú závažnú a jednoznačnú argumentáciu (rozumie sa asi preto, že doteraz nijako nepodporila tieto výskumné tendencie).

Ukazuje sa byť veľmi naliehavým riešenie substrátového problému, otázka prežívania alebo neprežívania zvyškov rôznych etnických spoločenstiev, ktoré kedykoľvek v histórii prešli našim územím. Archeológovia u nás by sa mohli zamerať

na cieľavedomé preverenie prežívania substrátov, keby sme mali spracovaný všetok toponymický materiál z hľadiska etymologického. Niektoré vodopisné názvy na Slovensku, známe z rímskych prameňov (z tohoto hľadiska napr. rieka Hron), sú dokladom sprostredkovateľskej funkcie niektorého substrátu. Do akej šírky prebiehala táto sprostredkovateľská funkcia a akým spôsobom, dnes ešte nevieme, ale už aj na základe dnešných poznatkov môžeme tvrdiť, že v etnicko-politickom slova zmysle nehrala žiadnu úlohu.

Možno zároveň konštatovať, že slovanské osídlenie na našom území malo dominantné postavenie až do zániku Veľkej Moravy a vzniku uhorského štátu. Problému vzniku uhorského štátu a jeho dopadu na dovtedajšie osídlenie sa venovala pomerne veľká pozornosť na sympóziu československých a maďarských historikov vo Vespríme. Keďže výsledky tohoto sympózia vyšli tlačou v poslednom čísle zborníka *Historické štúdie* (XXVI, 2 1984), netreba ich podrobne opakovať. Možno ale zdôrazniť, že tento pokus treba považovať len za prvý rozhodnejší krok pustiť sa sústredene aj do tejto mimoriadne závažnej a spletitej problematiky a treba sa k nej neustále vracieť a zvažovať všetky momenty a otázku, čo toto zlomové obdobie znamenalo pre ďalší vývin spoločnosti na tangovanom území, rozlišovať, čo bolo prínosom predchádzajúceho vývinu a čo prínosom nového etnického elementu a ako si tento nový etnický element počínal pri organizácii života na území, ktorého sa stal hegemonom. Týmto otázkam sa venuje v jednotlivých vedných disciplínach stále pozornosť, ale bude ju treba aj napriek tomu zintenzívniť najmä po linke interdisciplinárnej.

Materiál vesprímskeho sympózia by bolo možné ešte rozšíriť o myšlienky, ktoré pre obmedzený rozsah nebolo možné do neho zapracovať, s prihliadnutím na vytýčenú ústrednú tému konferencie. Ústrednými myšlienkami vesprímskeho sympózia bola kontinuita alebo diskontinuita slovanského osídlenia na našom území, toľko razy v poslednom čase negativisticky tangovaná, a téza o samovývine uhorského štátu a zrode všetkého už v nomádskom štádiu vývinu staromaďarskej spoločnosti bez cudzích vplyvov, ktorá téza, ojedinelá v celoeuropských dejinách, mala spečatiť negativistické názory na slovanské osídlenie nielen Slovenska, ale celého priestoru, ktorý sa dostal do uhorského štátu.

Kontinuita slovanského osídlenia Slovenska prestala byť už problémom najmä zásluhou archeologických výskumov. Otázkou budúceho výskumu je len jeho intenzita a stupeň organizovanosti a osudy oboch týchto javov. Dnes je už všeobecne známe, že príchodom staromaďarských družín slovanské osídlenie nezaniklo, ani nebolo tak citeľne narušené. Rozrušená bola len špičková organizačná zložka, z ktorej mohlo hroziť potencionálne nebezpečie. Terminológia z oblasti správy v staromaďarskom slovníku svedčí o tom, že sa z nej všeličo zachovalo a zachovať sa mohlo len ak predpokladáme, že všedný život pokračoval zotrvačnosťou ďalej. Výskumy ukazujú, že nebojová zložka staromaďarskej spoločnosti bola tou rozhodujúcou silou, ktorá prienikom medzi slovanské osídlenie a zžitím sa s ním najmä v oblasti dnešného severného Maďarska a veľkej časti Zadunajska ešte v priebehu prvej polovice 10. storočia, ďalej osvojením si prevážnej časti jeho výrobnéj činnosti a veľkej časti slovnej zásoby (vyše 1 200 slov priamo a asi 400 sprostredkované z iných jazykov) umožnila okamžitý prechod celej staromaďarskej spoločnosti na usadlý spôsob života po porážke r. 955, s čím staromaďarská spoločnosť v tom čase ešte ani nepočítala. Jazykovedcov čaká preskúmať, pokiaľ siaha smerom na juh od dnešných hraníc Slovenska identický toponymický materiál a tým aj identický etnický element so slovenským. Na tomto poli by mala čo robiť aj archeológia, keby výskumy prebiehali na báze medzinárodnej spolupráce, ako to veľkoryso ponúkla československá strana pri výskume náčelnického hrobu na východnom Slovensku.

Úvahy o možnom prevzatí lexiky starými Maďarmi už v pravlasti stykom s tamojšími Slovanmi neprichádzajú do úvahy. Týmto spôsobom sa preberali najvyššie názvy vymieňaných tovarov, ale nie základná terminológia z oblasti výroby a výrobných nástrojov a iné základné termíny z rôznych oblastí života v takom obrovskom rozsahu. Takáto téza by sa dala dokázať len za predpokladu, že už v pravlasti Maďarov došlo nie k dotyku, ale k slovansko-maďarskej symbióze a to zatiaľ známe historické pramene nijako nepotvrdzujú, nepotvrdzujú to ani archeologické výskumy a ani linguistické. V tom období prebiehali ešte silné integračné tendencie vo vývine jednotlivých etnických spoločenstiev najmä po stránke celistvosti jazyka a kultúry. Musíme rozlišovať medzi tým, čo vtedajší človek potreboval a v akom rozsahu a medzi tým, či cítil potrebu to aj vyrábať alebo či mal k tomu podmienky z hľadiska štýlu života. Na druhej strane musíme brať do ohľadu aj fakt, že pri mimovoľnom styku jazyk jedného etnika prevezme len foneticky mimoriadne výhodný termín alebo z hľadiska obchodných stykov nutný, inak si najčastejšie vytvorí svoj nový. Pri mimovoľnom dotyku etník je tento výber obzvlášť prísny a odpovedá spomínanému štýlu života.

Iluzórna téza o samovývine uhorského štátu je vážne spochybnená existenciou služobníckej organizácie v Uhorsku aj preto, že sa nemohla vytvoriť ani po vzore vývinu v nemeckej oblasti, lebo v čase vzniku uhorského štátu už bola organizácia hospodárskeho života v Nemeckej ríši na pokročilejšej úrovni, kým predtým bola služobnícka organizácia v Európe známa už koncom 8. storočia ako nadekrétovaná. Ako dlho sa spontánne vyvíjala už predtým, zatiaľ nevieme. Zaiste však možno predpokladať, že k nadekrétovaní došlo až potom, keď sa jej existencia ukázala byť celospoločensky platnou a užitočnou predovšetkým z hľadiska feudála. Ako je potom možné vysvetliť zavedenie tejto hospodárskej organizácie v Uhorsku, ak nie zotrvačnosťou vývinu na podmanenom území, ktorý mohol byť zakonzervovaný, resp. retardovaný práve zásahom starých Maďarov, ako to môžeme sledovať aj na iných stránkach života podmaneného územia. Aj tu čaká archeológiu špecializovaný výskum, ktorý by tento jav datoval, ako sa to podarilo pri výskume a datovaní dvorcového spôsobu hospodárenia (v Čechách i na Slovensku), známeho z franských prameňov v tom istom čase a v tom istom prameni ako služobnícka organizácia (známy dekrét Karola Veľkého „De villis et curtibus“).

Téza o samovývine uhorského štátu je vyvrátená aj známymi okolnosťami vzniku uhorského štátu a účasti Nemcov na jeho zakladaní. Pramene spomínajú 10–12 nemeckých rytierov. Väčšina z nich mala priamy podiel na bojoch pri zápase o ďalšiu politickú a ideologickú orientáciu krajiny so svojim vojskom, za čo dostala veľké donácie majetkov a celé hradné panstvá. Aj tu sa naskytá archeológii možnosť svojimi výskumnými prostriedkami pokúsiť sa o sledovanie tohoto zásahu v materiálnej kultúre, konkrétne napr. inštitúcie Szolgagyör, ktorá by bola mala byť (podľa prameňov) inštitúciou nemeckého rytiera menom Györ, a majetkov Huntovcov a Poznanovcov, usadených vo veľkom priestore na juhozápadnom a južnom strednom Slovensku, ktorí podľa prameňov mali byť tiež rytiermi nemeckého pôvodu (ponechávame teraz stranou diskusiu o pôvode veľmožov Hunta a Poznana, veľkomoravskom, ktorá keby sa dokázala, by vyvrátila tézu o samovývine uhorského štátu do všetkých dôsledkov). Je totiž namieste predpokladať, že nemeckí rytieri prišli do Uhorska nielen so svojim vojskom, ale aj so svojimi poddanými, medzi ktorých sa príslušným spôsobom zaradili aj ich vojaci. Museli sa jednoducho nejako živiť. Na ostatných nemeckých rytierov sú početné doklady v Zadunajsku.

Inštitúcia uhorského jobagionátu má tiež cudzí pôvod nielen vo svojom poslaní, ale aj v početnom zastúpení s ňou prišlého cudzieho elementu do Uhorska.

Ku komplikovanosti pomerov okolo vzniku uhorského štátu prispelo aj roz-

trúsenie staromaďarských kmeňov po celom Uhorsku, ktoré mohlo byť motivované len snahou Arpádovcov ovládnuť ostatné staromaďarské kmene. Je mimo akejkoľvek pochybnosti, že tento úspech nemohla dosiahnuť arpádovská dynastia len s pomocou príslušníkov svojho kmeňa, lebo by bola mala proti sebe veľkú presilu (6:1) a za toho stavu je nesmyselné, aby arpádovská dynastia si bola mohla dovoliť urobiť so staromaďarskou spoločnosťou to, čo si dovoľila, zmeniť usporiadanie spoločnosti, násilne odstrániť tradičnú ideológiu a porušiť nástupnícke právo a usurpovať si ho pre seba. Táto opozícia sa v celom rozsahu prejavila v Koppányovom a neskôr v Ajtonyovom povstaní proti Štefanovi I., ale obe boli prispením zahraničnej pomoci porazené.

K pestrosti prejavov materiálnej kultúry museli výdatným spôsobom prispieť aj spríbuznené kmene Sikulov, Pečenehov a Plavcov, u ktorých by bolo tiež zaujímavé sa dopátrať, či sa ich materiálna kultúra nejakým spôsobom odlišovala od materiálnej kultúry starých Maďarov. Miesta ich pobytu sú známe jednak z dodnes žijúcich etnických názvov obcí a jednak z historických prameňov. Po tejto stránke by bolo mimoriadne zaujímavé porovnať výskyt spríbuznených kmeňov na petržalskej strane Bratislavy a Záhorí s nálezmi po starých Maďaroch na Žitnom ostrove v okolí dnešného Miloslavova, ktoré sa v najstarších prameňoch uvádza ako maďarská marka. Bolo by to mimoriadne zaujímavé aj z hľadiska základnej sídliskovej jednotky.

Ak dôkladne zvážime všetky tieto okolnosti, archeológii z toho vyplýva veľká úloha, ale i starosť, ako sa dostať z tejto spleti archeologického materiálu tak, aby výsledky výskumu mohli byť akceptované aj interdisciplinárne alebo aby na interdisciplinárne bádanie konštruktívne vplývali. Najúčinnším by bolo nadobudnúť spoľahlivé kritériá na rozlíšenie interferencie od istého, dalo by sa povedať historicky bezpečne doloženého javu a materiálu smerom k materiálu, k riešeniu ktorého zostáva už len triedenie typologické a chronologické.

Ak máme na záver vyjadriť stanovisko k postupnému splývaniu archeologického materiálu, malo by z toho logicky vyplývať, že k splývaniu materiálu došlo predovšetkým zásluhou podmaneného prostredia, podporeného navyše príchodom početného nemeckého elementu, s ktorým sa navzájom ovplyvňovali už niekoľko storočí predtým, dalo by sa povedať že viac než len formou hraničného dotyku. Tento trend podporoval aj ďalší príliv hostí do Uhorska, o ktorom už z hľadiska sledovanej myšlienky nie je potrebné sa zmieňovať, lebo k riešeniu zlomového obdobia nemôže prispieť pre neskorší časový nástup.

Literatúra

- Györffy Gy., *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest 1959 (separát).
Györffy Gy., *István király és műve*. Budapest 1977.
Kniczsa I., *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I, 1-2*, Budapest 1955.
Kniczsa I., *Magyarország népei a XI. században*. Budapest 1938.
Krzemińska B.-Třeščík D., *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. stol.)*. *Hospodářské dějiny I*, Praha 1978, s. 149-225; ďalej ČSČH XXVII 1979, č. 1, s. 113-130.
O počiatkoch slovenských dejín. Sborník materiálov z konferencie o počiatkoch feudalizmu na Slovensku. Bratislava 1965.
Ruttkay A., *Výskum včasnostredovekého opevneného sídla v Ducovom, okr. Trnava*. *Arch. rozhledy* 24, 1972, s. 130-139.
Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše (Referáty zo sympózia vo Vespríme). *Historické štúdie XXVII*, 2, 1984.
Vznik a počátky českého státu (Referáty z konferencie). Sborník Národního muzea v Praze. Řada A - Historie, sv. XXXVII 1983, č. 2-3.
XV. *Internationaler Kongress für Namenforschung. Resümees der Vorträge und Mitteilungen*. Leipzig 1984.

Annotation zum Inhalt des Referats von V. Sedlák

(statt einer Zusammenfassung)

Der Autor macht auf die Möglicheitein aufmerksam, welche die Archäologie bisher bei Entwürfen der Entwicklung materieller Kulturbestände versäumt hat. Es handelt sich um die Problematik des Anteils von Überresten der materiellen Kultur älterer Bevölkerungsschichten – als Substrat – an der Entstehung scheinbar durchaus neuer Kulturäußerungen. Die Erhebung dieser Frage besitzt auch bei der Untersuchung urzeitlicher und protohistorischer Perioden grundsätzliche methodische Bedeutung, erhält jedoch im Rahmen der mittelalterlichen Entwicklung auch vom Blickpunkt der allgemeinen Geschichtsforschung meritorische Bedeutung. Der Autor macht auf die Notwendigkeit des interdisziplinären Zutritts an Untersuchungen des Anteils aufmerksam, den die slawische Bevölkerung an der Entstehung der politischen und wirtschaftlichen Organisation des ungarischen Staats im 10.–11. Jahrhundert genommen hat. Er konstatiert, daß die Thesen von der Eigenentwicklung des ungarischen Staats unhaltbar sind, und entwirft eine Skizze der Interferenz des Einflusses der heimischen slawischen Urbevölkerung, der dem Autor zufolge höchstens auch im Zuge der Zuwanderung des zahlreichen deutschen Elements unterstützt worden sein konnte. Angesichts der Analyse der materiellen Kultur und der Methodik ihrer theoretischen Wertung macht er auf die zeitlichen und räumlichen ethnischen Änderungen aufmerksam, die sich im Karpatenbecken vor dem 13. Jahrhundert abgespielt haben, und konstatiert, daß die Archäologie verlässliche Unterscheidungskriterien der Interferenz zwischen einem sozusagen historisch einwandfrei belegten Phänomen und Material in Richtung auf das Material hin gewinnt, zu deren Lösung dann nur die typologische und chronologische Klassifizierung verbleibt. Das sei einer der Wege, auf dem archäologische Quellen auch interdisziplinär in vollem Ausmaß akzeptiert werden könnten und Teamuntersuchungen noch konstruktiver beeinflussen würden als bisher.

Alexander Ruttkay

